

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת האזינו, תשס"ד
מספר 516מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

גדולה וענווה

כל שינוי שם בתורה אומר דרשני, ולפעמים דבר זה מצריך הסבר של פסוקים אחדים. במקרה של הושע בן נון, שמשה רבנו הוסיף את האות יו"ד לשמו וקראו יהושע, אנו מוצאים שהמפרשים הגיעו בביאוריהם למסקנות שונות. לא כאן המקום לברר כל השיטות בעניין זה, ונעיין רק בפירוש רש"י: "נתפלל עליו י'ה יושיעך מעצת מרגלים" (במ' יג: טז). אברבנאל קובע שפירוש זה (שמקורו במסכת סוטה לד, ע"ב) הוא "דרך דרש, והוקשה עליו שם קודם לכן נקרא שמו יהושע" (למשל שמ' לג: יא; ובמ' יא: כח). אכן למה שהוקשה על פירוש רש"י בעקבות חז"ל כבר השיב רבנו בחיי: "ונוכל לומר כי לכבוד משה שהיה עתיד לקראו יהושע לא רצתה התורה להזכירו בשם אחר".

כשמתבוננים בפירוש רש"י מרגישים שהעניין אינו פשוט, שהרי יש להקשות: מדוע התפלל משה רק בעד משרתו יהושע ולא בעד כלב וחבריו המרגלים? בספרו "מעין בית השואבה" מביא הרב שמעון שוואב ביאור לעניין זה:

בתרגום יונתן בן עוזיאל וכד חמא משה ענותנותיה קרא משה להושע בן נון יהושע, וצריך ביאור. ונראה שהנה יהושע היה תלמידו המובהק של משה רבינו כמו שאמר הכתוב (תשא לג: יא) 'ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל', וטבעו של תלמיד מובהק להתדבק בדרך רבו הן בדעות, הן במידות. ועל כן כמו שמשה רבינו נתעטר במידת הענוה "והאיש משה ענו מכל האדם אשר על פני האדמה" (במ' יב: ג), כמו כן הלך יהושע בדרך רבו והשתלם להיות גם הוא עניו, שפל וסבלן. והבין משה רבינו שמתוך ענותנותו היתה הוא בסכנה עצומה להלכד בעצת חבריו כי "כלם אנשים ראשי בני ישראל המה" (שם יג: ג), ומחמת גודל שפלותו עלול הוא לבטל דעתו כלפי עשרה חכמים חשובים כמותם (עמוד שכ"ג).

הנה להפתעת הקורא בתורה שכבר התרגל לשם יהושע, מוזכר השם הושע עוד פעם בפרשת האזינו: "ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם והושע בן נון" (לב: מד). רש"י מעיר: "ולמה קוראהו כאן הושע, לומר שלא זחה דעתו עליו, שאף-על-פי שניתנה לו גדולה השפיל עצמו כאשר מתחילתו". בעל "שפתי חכמים" מסביר: "ומילת זחה פירוש גבוה הלב וגס הרוח". לפי פירוש רש"י בא השם הישן להפגין את צדקתו של יהושע. נטייה טבעית יש במי שעלה לגדולה להתגאות בשל כך, ועל-ידי הזכרת שמו הקודם רומזת לנו התורה שיהושע עמד בניסיון ולא זחה דעתו עליו.

התורה מזהירה מלך שלא ייפול ברשת הגאווה דווקא מפני שזה עניין טבעי שיתגאה וירום לבבו במעלת מלכותו (דב' יז: יח-כ):

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר ... והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' א-להיו, לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאלו.
רבינו בחיי מביא בספרו "כד הקמח" (מהדורת ח"ד שעוועל עמודים קז-קח) עוד ראייה שהגאווה היא תופעה טבעית ודבר מצוי:

על כן תמצא בפרשת ויקרא בסדר החוטאים שהם: הכהן הגדול, והסנהדרין, והמלך, שהזכיר בשתי הפרשיות הקודמות: בכהן גדול, וסנהדרין, לשון "אם" שהוא לשון ספק, והוא שאמר: 'אם הכהן המשיח יחטא' (ויק' ד: ג), 'ואם כל עדת ישראל ישגו' (שם פסוק יג), אבל במלך שהוא הנשיא לא הזכיר לשון "אם" אלא: 'אשר נשיא יחטא' (שם כב) ... במלך הזכיר החטא בלשון ודאי כי לבו גס בו, ומידת הגאווה שהיא סיבת החטא נטועה בלבו ומצויה בקרבו.

יש להבין שבהזכרת השם 'הושע' בפרשת האזינו, לא באה התורה רק לציין את יהושע לשבח, אלא גם לרמוז לנו שעלינו ללמוד מדרכו של יהושע שכך חייב להתנהג כל אדם שעולה לגדולה. הרי בפניו ניסיון שיש לעמוד בו! הרמב"ם אכן מדגיש בהלכות מלכים שאפשר לאחד גדולה וענווה, וכך צריך המלך לנהוג (פ"ג, ה"ו):

כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול, וחייב הכל בכבודו, כך צוהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל, שנאמר: 'ולבי חלל בקרבי' (תה' קט: כב). ולא ינהג גסות לב בישראל יתר מדאי, שנאמר: 'לבלתי רום לבבו מאחיו' (דב' יז: כ) ... לעולם יתנהג בענוה יתרה. אין לנו גדול ממשא רבינו והוא אומר: ונחנו 'מה לא עלינו תלגתיכם' (שמ' טז: ח).

בספר "אורח משרים" אשר לדעת מחברו, הרב מנחם טרויש, הוא כשולחן ערוך על הלכות דעות ומדות, כתוב (ז, יג): "כפי מה שגדולתו ביותר, כן ינהג עצמו בענוה ביותר". בספר "בית הבחירה" לרבנו מנחם המאירי על מסכת ברכות, נמצא הסבר מעניין לדין המובא בגמרא שמלך כיוון ששחה אינו זוקף עד שיסיים תפלתו (עמוד 123): "שכל שמעלתו גדולה משאר בני אדם מדת הדין מתוחה כנגדו ומפשפשת במעשיו יותר, לפיכך צריך להשפיל עצמו יותר משאר בני אדם". בניגוד להשקפה זו רווחת בימינו בחלק גדול מהעולם המערבי הדעה שמי שעלה לגדולה מותר לו לעבור על הרבה חוקים ואין להעמידו לדין בשל כך.

בתפילת ערבית למוצאי שבת יש הנוהגים לומר דברי אגדה (מגילה לא, ע"א): "אמר רבי יוחנן, כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענוותנותו. דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים". בסידורו "עבודת ישראל" דן ר' יצחק בן אריה יוסף דוב בשאלה מדוע אומרים אגדה זו בתחילת ימי השבוע, והוא מביא לכך שני טעמים (עמוד 309): כדי לחזק בה את תוחלתנו בה', שלא נאמר איך נרים פנינו לבקש בקשותינו ממנו הרם והנישא, כי חפץ הוא בתפלת שפל רוח ולב נדכא וימלא משאלותם, ועוד כדי להתעורר שנתנהג על נכון במשא ובמתן בימי המעשה ולא נטה מדרך היושר כי הקב"ה אבי יתומים ודיין אלמנות עושה משפט העשוקים.

ניתן להוסיף עוד טעם: במוצאי שבת, בשעה שאנו חוזרים לפעילות ימי החול, המתפלל מזכיר לעצמו שמידת הענווה היא מדרכי הקב"ה, וידוע שמצווה ללכת בדרכיו (רמב"ם, ספר המצוות, מצות עשה ח). כפי שדרש הנביא צפניה (ב: ג) עלינו לבקש ענווה שהיא (כלשון הרמב"ם באיגרת המוסר) הטובה מכל המידות הטובות.

פרופ' יצחק אהרן ארנד
קלן, גרמניה